

◀ منابع

الاعلام: الزركلى (م. ۱۳۹۶ق.)، بيروت، دار العلم للملايين، ۱۹۹۷م؛ اماكن زيارتى سوريه: اصغر قانطان، تهران، مشعر، ۱۳۸۷ش؛ الانس الجليل بتاريخ القدس و الخليل: مجير الدين الحنبلى (م. ۹۲۸ق.)، به كوشش عدنان يونس، عمان، مكتبة دنيس، ۱۴۲۰ق؛ البداية و النهاية: ابن كثير (م. ۷۷۴ق.)، بيروت، مكتبة المعارف؛ تاريخ ابن خلدون: ابن خلدون (م. ۸۰۸ق.)، به كوشش خليل شحاده، بيروت، دار الفكر، ۱۴۰۸ق؛ تاريخ الاسلام و وفيات المشاهير: الذهبي (م. ۷۴۸ق.)، به كوشش عمر عبدالسلام، بيروت، دار الكتاب العربي، ۱۴۱۰ق؛ تاريخ مختصر الدول: ابن العبري (م. ۶۸۵ق.)، به كوشش السيوعى، بيروت، دار الشرق، ۱۹۹۲م؛ تاريخ مکه از آغاز تا پايان دولت شرفاي مکه: احمد السباعى (م. ۱۴۰۴ق.)، ترجمه: جعفریان، تهران، مشعر، ۱۳۸۵ش؛ التعريف بما آنتست الهجره: محمد المطرى (م. ۷۴۱ق.)، به كوشش الرحيلي، رياض، دار الملك عبدالعزيز، ۱۴۲۶ق؛ حسن المحاضرة فى اخبار مصر و القاهرة: السيوطى (م. ۹۱۱ق.)، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۸ق؛ المدارس فى تاريخ المدارس: عبدالقادر النعيمى (م. ۹۷۸ق.)، به كوشش ابراهيم شمس الدين، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۰ق؛ السلوك لمعرفة دول الملوك: المقريزى (م. ۸۴۵ق.)، به كوشش محمد عبدالقادر، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۸ق؛ شذرات الذهب: عبدالحى بن العماد (م. ۱۰۸۹ق.)، به كوشش الارنؤوط، بيروت، دار ابن كثير، ۱۴۰۶ق؛ صبح الاعشى: احمد بن على الفلقشندى (م. ۸۲۱ق.)، به كوشش زكار، دمشق، وزارة الثقافة، ۱۹۸۱م؛ عمارة المسجد النبوى: محمد هزاع الشهرى، قاهره، مكتبة القاهرة

للكتاب، ۲۰۰۱م؛ فصول من تاريخ المدينة المنورة: على حافظ، جده، شركة المدينة المنورة، ۱۴۱۷ق؛ فى رحاب دمشق: محمد احمد دهمان، دمشق، دار الفكر، ۱۴۰۲ق؛ المنهل الصافى: يوسف بن بردى (م. ۸۷۴ق.)، به كوشش محمد امين، مصر، الهيئة المصرية؛ النجوم الزاهرة: يوسف بن تغرى بردى (م. ۸۷۴ق.)، قاهره، به كوشش شلتوت و ديكران، وزارة الثقافة و الارشاد القومى، ۱۳۹۲ق؛ نهاية الارب: احمد بن عبدالوهاب النويرى (م. ۷۳۳ق.)، قاهره، دار الكتب و الوثائق، ۱۴۲۳ق؛ نهر الذهب فى تاريخ حلب: كامل الحلبي الغزى (م. ۱۳۵۱ق.)، به كوشش شوقى شعث و فاخورى، حلب، دار القلم، ۱۴۱۹ق؛ الوافى بالوفيات: الصفدى (م. ۷۶۴ق.)، به كوشش الارنؤوط و تركى مصطفى، بيروت، دار احياء التراث العربى، ۱۴۲۰ق؛ وفاء الوفاء: السمهودى (م. ۹۱۱ق.)، به كوشش محمد عبدالحميد، بيروت، دار الكتب العلميه، ۲۰۰۶م.
محمد حسن الهى زاده

بیت الاحزان: مکان گریه و سوگواری

حضرت زهرا عليها السلام در بقیع

بیت الاحزان به معنای ماتم سرا، نام مکانی بود که تا پیش از ویرانی بقاع بقیع در سمت جنوب غربی بقیع و شمال قبرهای امامان شیعه عليهم السلام و قبر عباس عموی پیامبر صلی الله علیه و آله

۱. الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۹۸؛ لسان العرب، ج ۱۳، ص ۱۱۱، «حزن»؛ لغتنامه، ج ۳، ص ۴۴۶۷، «بیت الاحزان».

قرار داشت.^۱

پس از رحلت پیامبر ﷺ حضرت زهرا (ع) در سوگ پدر و مصائب پس از رحلت وی، سخت گریه و شیون می کرد. این گریه ها که برآمده از دل بستگی سخت وی به پدر بود و نیز اعتراضی مظلومانه به سیاست های حاکم تلقی می شد، با شکایت گروهی از مردم مدینه روبه رو گشت و موجب شد تا او به جایی بیرون از مدینه برای گریه و عزاداری برود. بر پایه برخی روایات، این مکان کنار قبرهای شهدای اُحد^۲ و بر پایه روایتی دیگر، اتاکی در بقیع بود که حضرت علی (ع) برای فاطمه (ع) ساخت و بعدها بیت الاحزان نام گرفت. (تصویر شماره ۲۳) بر پایه این گزارش، او همراه حسنین (ع) تا هنگام شهادت (سیزدهم جمادی الاولی^۳ یا سوم جمادی الثانی^۴ سال یازدهم ق.) روز تا شب به گریه و عزاداری در این مکان می پرداخت. ^۵ به احتمال، همین اتاق در منابع بعد به «دار علی»

در بقیع شناخته شد.^۷

سفرنامه ابن جبیر نخستین منبع موجود است که می توان تعبیر بیت الحزن را در آن یافت. ابن جبیر که خود در محرم سال ۵۸۰ ق. به مدینه رفته بود، از خانه ای منسوب به فاطمه (ع) جلو قبر عباس عموی پیامبر یاد کرده است که در آن روزگار به «بیت الحزن» معروف بود. وی از عزاداری حضرت فاطمه در سوگ پدر در این مکان، به عنوان گفته های شفاهی آن عصر یاد کرده است.^۸ ابوالحسن هروی (م. ۶۱۱ ق.) با تصریح به نام بیت الاحزان، احتمال وجود قبر او را در این مکان یاد کرده است.^۹ از آن پس در منابع نیز واژه بیت الاحزان کاربرد یافت و به صراحت از این مکان به مسجد فاطمه (ع) تعبیر شد.^{۱۰}

در بسیاری از گزارش های این منابع، بیت الاحزان جایی جز مکان قبر احتمالی حضرت زهرا (ع) در بقیع، نزدیک قبرهای چهار امام (ع) به فاصله ای اندک از بیت الاحزان^{۱۱} دانسته شده است. با توجه به این که مکانی دیگر در بقیع جز بیت الاحزان و قبر احتمالی حضرت، منتسب به او نیست، می توان گزارش ابن شبه

۱. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۰۱؛ سبط النجوم، ج ۱، ص ۵۳۷؛ سفرنامه حاج علی خان، ص ۱۲۱؛ تخریب و بازسازی بقیع، ص ۳۹.
۲. مأساة الزهراء، ج ۱، ص ۳۳۵؛ جواهر التاريخ، ج ۱، ص ۱۳۴.
۳. الخصال، ج ۱، ص ۲۷۳؛ الامالی، ص ۱۴۱؛ كشف الغمه، ج ۱، ص ۴۹۸.
۴. الامامة و السياسة، ج ۱، ص ۳۱؛ الکافی، ج ۱، ص ۴۵۸؛ دلائل الامامة، ص ۱۳۴.
۵. کفایة الاثر، ص ۶۵؛ دلائل الامامة، ص ۷۹؛ اعلام الوری، ج ۱، ص ۳۰۰.
۶. بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۷۸.

۷. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۵۹.
۸. رحلة ابن جبیر، ص ۱۵۵.
۹. الاشارات الی معرفة الزیارات، ص ۹۳.
۱۰. تاریخ الخمیس، ج ۲، ص ۱۷۶؛ وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۹۴؛ فتح القدير، ج ۳، ص ۱۸۳.
۱۱. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۱۰۵؛ وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۹۳.

۱۳۴۴ق. ویران گشت^۱ و امروز هیچ نشانی از آن در قبرستان بقیع باقی نمانده است؛ بیت الاحزان در ادبیات شیعه جایگاهی ویژه یافت و برخی دانشوران شیعه آثاری را با این نام درباره مصائب حضرت فاطمه علیها السلام نگاشتند که مشهورترین آن «بیت الاحزان فی مصائب سیده النسوان» از شیخ عباس قمی است.^{۱۰} در منابع از شهری با نام بیت الاحزان میان دمشق و ساحل به عنوان محل سکونت حضرت یعقوب در دوره فراق یوسف یاد شده است.^{۱۱}

◀ منابع

آثار اسلامی مکه و مدینه: رسول جعفریان، قم، مشعر، ۱۳۸۶ش؛ احیاء علوم الدین: الغزالی (م. ۵۰۵ق.)، بیروت، دار المعرفه؛ الاشارات الی معرفة الزیارات: علی بن ابی بکر الهروی (م. ۱۱۰ق.)، به کوشش جنانین سوردیل و طومین، المعهد الفرنسي بدمشق، ۱۹۵۳م؛ اعلام السوری: الطبریسی (م. ۵۴۸ق.)، قم، آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۷ق؛ الامالی: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، البعثة، ۱۴۱۷ق؛ الامامة و السیاسة: ابن فتنیه (م. ۲۷۶ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، الرضی، ۱۴۱۳ق؛ بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۰ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ تاریخ الخمیس: حسین

(م. ۲۶۲ق.) را درباره مسجد فاطمه علیها السلام ناظر به بیت الاحزان دانست. بر پایه این گزارش در روزگار امام حسین علیه السلام در همین مکان مسجد، خیمه‌ای افراشته شده بود و خادمه حضرت زهرا کنار این خیمه راهنمایی زائران را بر عهده داشت.^۱ همچنین می‌توان سخن ابوحماد غزالی (م. ۵۰۵ق.) درباره نماز در مسجد حضرت فاطمه علیها السلام در بقیع را^۲ مربوط به بیت الاحزان دانست. برخی منابع بیت الاحزان را قبة الحزن^۳ و مقام یا قبر^۴ فاطمه علیها السلام نیز خوانده‌اند.^۵

این بنا در رویداد تخریب بقاع متبرک قبرستان بقیع به دست وهابیان، به سال ۱۲۲۱ق. ویران شد.^۶ بر پایه گزارش حافظ محمد عبدالحسین کربلایی که در ماه‌های ربیع الثانی تا شوال ۱۲۳۱ق. در مدینه به سر برده، در این هنگام، بیت الاحزان و دیگر بقاع بقیع مخروبه بوده است.^۷ سپس به سال ۱۲۳۳ق.^۸ به فرمان سلطان محمود عثمانی این بنا بازسازی شد و دیگر بار به دست وهابیان سعودی به سال

۹. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۲، ص ۳۹۳، «بقیع»؛ تخریب و بازسازی بقیع، ص ۴۱؛ النص و الاجتهاد، ص ۳۰۱.
۱۰. الذریعه، ج ۳، ص ۱۸۵؛ معجم ما کتب عن الرسول، ج ۵، ص ۲۲؛ دانشنامه جهان اسلام، ج ۵، ص ۷۹.
۱۱. معجم البلدان، ج ۱، ص ۵۱۹؛ مراصد الاطلاع، ج ۱، ص ۲۳۶.

۱. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۱۰۶.
۲. احیاء علوم الدین، ج ۱، ص ۲۶۰.
۳. مرآة الحرمین، ص ۴۷۸؛ تاریخ حرم ائمه بقیع، ص ۱۷۹؛ آثار اسلامی، ص ۳۴۹.
۴. فتح القدر، ج ۳، ص ۱۸۲؛ الاشارات الی معرفة الزیارات، ص ۹۳.
۵. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۱۰۱؛ سمط النجوم، ج ۱، ص ۵۳۷.
۶. کشف الارتیاب، ص ۳۷.
۷. تذکره الطریق، ص ۱۲۴.
۸. مرآة الحرمین، ص ۴۷۸؛ تاریخ حرم ائمه بقیع، ص ۹۶.

امین، مکتبه الحریس، ۱۳۸۲ق؛ کشف الغمه: علی بن عیسی الاربلی (م. ۹۳ق.)، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۰۵ق؛ کفایة الاثر: علی بن محمد خزاز قمی (م. ۴۰۰ق.)، به کوشش کوه کمری، قم، بیدار، ۱۴۰۱ق؛ لسان العرب: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزة، ۱۴۰۵ق؛ لغت‌نامه: دهخدا (م. ۱۳۳۴ش.) و دیگران، مؤسسه لغت‌نامه و دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش؛ مأساة الزهراء: سید جعفر مرتضی، بیروت، دار السیره، ۱۴۱۷ق؛ مرآة الحرمین: ابراهیم رفعت پاشا (م. ۱۳۵۳ق.)، ترجمه: انصاری، تهران، مشعر، ۱۳۷۷ش؛ مرآصد الاطلاع: صفی‌الدین عبدالمؤمن بغدادی (م. ۷۳۹ق.)، بیروت، دار الجیل، ۱۴۱۲ق؛ معجم البلدان: یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ معجم ما یتبع عن الرسول و اهل البيت (علیهم السلام): عبدالجبار الرفاعی، وزارت ارشاد، ۱۳۷۱ش؛ النص و الاجتهاد: سید عبدالحسین شرف‌الدین (م. ۳۷۷ق.)، به کوشش ابومجتبی، سید الشهداء، ۱۴۰۴ق؛ وفاء الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد عبدالمحید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

محمد سعید نجاتی

بیت الریس: خاندانی مکی عهدہ‌دار منصب اذان گویی در مسجد الحرام

«بیت الریس» عنوانی است در وصف خاندانی مشهور در مکه که ریاست مؤذنان مسجد الحرام و زمان‌گذاری (توقیت) اوقات شرعی را بر عهدہ داشته‌اند. تنها آگاهی اندکی

الدیبارکری (م. ۹۶۶ق.)، بیروت، مؤسسه شعبان، ۱۲۸۳ق؛ تاریخ حرم ائمه بقیع: محمد صادق نجمی، تهران، مشعر، ۱۳۸۰ش؛ تاریخ المدینة المنوره: ابن شیبہ (م. ۲۶۲ق.)، به کوشش شلتوت، قم، دار الفکر، ۱۴۱۰ق؛ تخریب و بازسازی بقیع: سید علی قاضی عسکر، تهران، مشعر، ۱۳۸۴ش؛ تذکرة الطریق: حافظ محمد عبدالحسین هندی، به کوشش جعفریان و اسراء دوغان، قم، نشر مورخ، ۱۳۸۶ش؛ جواهر التاریخ: علی کورانی، دار الهدی، ۱۴۲۵ق؛ الخصال: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ دانشنامه جهان اسلام: زیر نظر حداد عادل و دیگران، تهران، بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۷۸ش؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: زیر نظر بجنوردی، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ، ۱۳۷۲ش؛ دلائل الامامة: الطبری الشیعی (م. قرن ۴ق.)، قم، بعثت، ۱۴۱۳ق؛ الذریعة الی تصانیف الشیعة: آقا بزرگ تهرانی (م. ۱۳۸۹ق.)، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۰۳ق؛ رحلة ابن جبیر: محمد بن احمد (م. ۱۴ق.)، بیروت، دار مکتبة الهلال، ۱۹۸۶م؛ سفرنامه حاج علی خان اعتماد السلطنة: حاج علی خان اعتماد السلطنة، به کوشش قاضی عسکر، تهران، مشعر، ۱۳۷۹ش؛ سمط النجوم العوالی: عبدالمملک بن حسین العصامی (م. ۱۱۱۱ق.)، به کوشش عادل احمد و معوض، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ق؛ الصحاح: الجوهری (م. ۳۹۳ق.)، به کوشش العطار، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق؛ فتح القدیر: محمد السیواسی ابن الهمام (م. ۸۶۱ق.)، دار الفکر؛ الکافی: الكلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ کشف الارتیاب: سید محسن الامین (م. ۱۳۷۱ق.)، به کوشش